

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

N 771

11987

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԹԷՅՕՐԵԱՆԵՐ

I

Հասարակագիտութեան պատերազմի

Գործողութիւններ թէ՛ երևոյթներ: Ահա այն պատերազմը, որի լուծումը Հասարակագիտութեան հիմնական խնդիրն է կազմում:

Պատմագէտները գիտութեան վրա նայում են որպէս առանձին անհատների գործողութիւնների վերայ: Պա մոլորութիւն է: Բոլոր գէպքերը, պատմական էվոլիցիա կազմող ամբողջ շղթան—երևոյթներ են, որոնք միանգամայն համանման են այլ բնական երևոյթներին:

Հասարակագիտութեան (սօցիօլօգիայի) այդ հիմնական գրութիւնն է հէնց, որ մենք հարկաւոր ենք համարում ապացուցանել: Նախ՝ բացատրենք, թէ ինչ կրնշանակէ *բնական* երևոյթ:

Բնական է կոչւում այն երևոյթը, որն անխուսափելի կատարւում է բնութեան օրէնքների համաձայն: Արևի ծագելն ու մայր մտնելը— բնական երևոյթներ են, որովհետև նրանց ոչ ոք չի արտադրում և նրանք տեղի են ունենում համաձայն բնութեան օրէնքի: Սակայն մինչև այժմ բնական են համարւում միայն անօրգան, կենդանաբանական ու հոգեկան երևոյթները, որոնք բնական գիտութեան առարկան են կազմում, գիտութիւնների, որոնց նպատակն է այդ երևոյթների ծագման և զարգացման օրէնքները պարզել:

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 4-го сентября 1901 г.

Քէօլօգիայի, աստղաբաշխութեան, քիմիայի-
ֆիզիկայի արաւականները—անօրգան երևոյթներ են.
բուսաբանութիւնը զբաղած է օրգանական, կեն-
դանաբանութիւնը—կենդանական, հոգեբանութիւնը
—հոգեկան երևոյթներով: Այս դէպքում գիտութիւն-
ների բնորոշ գիծն ու յատկութիւնը, արւեստների
համեմատութեամբ, այն է, որ առաջինները ձգտել
են ըմբռնել բնական երևոյթները, որպէս զի ոչ մի-
այն նրանց մէջ գտնւող երևոյթները հասկանալ ու
նրանց պատճառական կապը գտնել, այլ և նրանց
նոր ձևերը, նրանց ապագայ զարգացումը գուշակել:
Տակաւին մի գիտութիւն մինչև այժմ չի կարողացել
այդ շարքին պատկանել— դա պատմութիւնն է:
Մինչև անգամ կարելի է ասել, որ դեռ ներկայումս
էլ պատմութիւնը գիտութիւն չի դարձել, որովհետև
պատմագէտները միշտ խօսում են *մարդկային գոր-
ծողութունների* մասին և չեն կարողանում պատկե-
րացնել մեր առաջ հասարակական երևոյթների էվո-
լիցիան, որոնք կատարւում են համաձայն որոշ բը-
նական օրէնքների: Պատմագէտները շատ լաւ զգում
էին իրենց կարծեցեալ գիտութեան այդ թոյլ կող-
մերը, բայց հնարաւորութիւն չունէին այդ դժու-
րութիւնը վերացնել...

Սակայն պատմագէտների թէօլօգիական շկօլան
գիտականութեան այդ պակասը չէր զգում. նա խոյս
էր տալիս այն տարակուսանքներից, որոնցով տանջ-
ւում են ազատ մտածող պատմագէտները: Քօսսիւէտը
օրինակ, այնպէս էր գրում պատմութիւնը, ինչպէս

Ասուածշնչի հեղինակները յօրինում էին հրէաների
պատմութիւնը կամ ինչպէս Գրիգոր Թուրացին գը-
րում էր իր “Gesta Dei per francos.,” Նոցա կար-
ծիքով (ամեն ինչ կատարում է անբնականաբար),
պատմութիւնը պիտի սահմանափակւի միայն նրա-
նով, որ բացատրի իւրաքանչիւր յաղթանակը իբրև
բարոյականութեան մրցանակ և իւրաքանչիւր ան-
յաջողութիւն—յանցագործութեան պատիժ: Քայց էն-
ցիկլօպէդիստների երևան գալով ազատամտութիւնը
յաղթանակեց և գիտութիւնը ամեն ուրէք սկսեց
երևոյթների պատճառները և բնական օրէնքները
փնտրել, այդ խառնաշփոթութիւնը աւելի ևս զգալ
տուեց իր մասին: „Ի՞նչ անել—հարցնում է Վօլտերը,
բարքերի, սովորութիւնների, օրէնքների, յեղափո-
խութիւնների այդ տարօրինակ պէսպէսութեան հետ,
երբ ամեն ինչ, ըստ երևոյթին, հիմնւած է էգօիս-
տական հաշի սկզբունքի վրայ:“ Նա յուսահատ-
ւում է այդ ամենքին բացատրութիւն տալ: Յեղա-
փոխութիւնների այդ բովանդակ զանդւածի մէջ, որ
արտայատւում է աշխարհի մի ծայրից մինչև միւսը,
նա նկատում է միայն պատճառների ու հետևանք-
ների մի շղթայ, “որոնք յափշտակում են մարդկանց,
որպէս այլիքներ ու աւազներ բարձրացնող հողմերը:”

Վօլտերի համար „բովանդակ այս պատմութիւնը
յանցանքների, խելաւութիւնների և դժբաղդութիւն-
ների լսկ մի կոյտ է, որոնց մէջ երբեմնակի պատա-
հում են որ և է առաքինութիւններ, երբեմն բաղ-
դաւոր վայրկեաններ, ինչպէս և անբերրի անապատ-

ներում երբեմն բացում են այս ու այն կողմը ցրրւած բնակելի անկիւններ: “ Ընուհետեւ առաջ են գալիս մատերիալիստներ, ինչպէս Միրաբօն (Բարոն Գօլբախի՝ „Բնութեան սիստէմի“ հեղինակի կեղծանունը), որ աշխատում է պատմութիւնը բացատրել Ֆիզիկայի օրէնքների օգնութեամբ: „Քոյր երեւութներում, որոնցով արտափայլել է մարդը իր ծրնւած օրից մինչև մահը, մենք տեսնում ենք բնութեան բոլոր էակների համար եղած օրէնքների համեմատ միմիայն պատճառների ու հետևանքների մի շարք:

Մարդու գործողութիւնների բոլոր եղանակները, նրա զգացմունքները, գաղափարները, կրքերը, ցանկութիւնները, վարմունքը, նրա յատկութիւնների անխուսափելի հետևանքներն են. նոյնպէս և այն արարածների յատկութիւնների յետևանքները, որոնց վերջնական օղակն ինքն է: Այն բոլորը, ինչ որ նա անում է, և այն ամենը, ինչ որ կատարում է նրա մէջ, դէպ իրեն ձգող իներցիայի ոյժի գործողութիւններն են, ձգտողական ու վանող ոյժի, ինքնապահպանութեան ձգտման, մի իօսքով, էներգիայի գործողութիւնները, որ յատուկ են բոլոր մեզ յայտնի արարածներին: Մարդու մէջ այդ ոյժը արտայատուած է մի առանձին եղանակով: Բայց Ֆիզիքական օրէնքների այդպիսի տեղափոխութիւնը հասարակական (սօցիալական) կեանքի հողի վրայ, ոչ մի յաջողութիւն չունեցաւ: Հասարակական խոշոր, պատմական դէպքերը չի կարելի բացատրել ձգտողական

և վանողական ոյժերի օգնութեամբ: Մարդկային հոգու զարգացումը, քաղաքակրթութեան էւօլյուցիան չի կարելի ներկայացնել ֆիզիքական գործողութիւնների հետինքի ձևով: Բայց և այնպէս Գոլբախի գաղափարները խոր արմատ ձգեցին և բազմաթիւ հետևողներ գտան: Այդ գաղափարը հաստատելու փորձերը շատ և շատ տարբեր են:

II

Պատմութեան փիլիսոփայութեան տկարութիւնը

Ոմանք, յետևելով այն գաղափարին, որ երբեմն յայտնել էր Մօնտեսկէն, հնարաւոր են համարում ազատացանել՝ կլիմայի ներգործութիւնը հասարակական զարգացման վրայ:

Այդպիսի յետևողներ ու աշակերտներ բաւական շատ գտնւեցան: Ջարգացնելով իրենց ուսուցչի գաղափարները, նրանք ամեն տեղ աշխատում են կլիմայի ու ժողովուրդների բարոյական կազմի մէջ ամենասերտ կապակցութիւն գտնել: Բօկլը ձգտում էր ազատացանել, թէ մարդը կապած է կլիմայի հետ կերակրի համար գործածւող բոյսերի միջոցով, հետեւապէս, ըստ երևութիւն պատմութեան վերաբերութեամբ գործադրում էր Մօլէշօթի դրութիւնը, թէ մարդը Ֆիզիքական ու բարոյական բնութեամբ իր կերած բոլոր նիւթերի յետևանքն է (Der Mensch ist was er isst):

Բայց արդէն զերմանական փիլիսոփաները, հրսկայական փիլիսոփայական սիստեմներ ստեղծագործողները, բացասեցին վերոյիշեալ, այսպէս կոչւած,

նատուրալիստական գաղափարները: Ահնայտնի է, որ կլիման ոչ մի նշանակութիւն չունի: Պատմութեան փիլիսոփաները չեն զբաղուում այդ տեսակ նատուրալիստիքական ցնորքներով: Այնուամենայնիւ նրանք ևս ճգնում են ապացուցանել մնայուն ճշմարտութեան գոյութիւնը մարդկային ցեղի զարգացման մէջ, ճշմարտութեան, որ ստիպում է ճանաչել բնութեան օրէնքների իշխանութիւնը: Բայց այդ ճշմարտութիւնը նրանք չեն որոնում մարդկային ոգու աշխարհում: Նրանց և ամենից առաջ Հեգելի համար՝ մարդկութիւնն, ազգութիւնը մի ձև է, որով արտայատուում է «արսօլիտ հիւան»,: Այդ իրական ինքն արսօլիտն է, իրերի իսկական էութիւնը (réalité): Նա զարգանում է, և փիլիսոփայութիւնը ցոյց տալով նրա էսօլիցիօնի մէջ ճշտութիւն և կարգ, կարողանում է ճանաչել արսօլիտ ոգին, որ երևան է գալիս պատմութեան մէջ:

Բաւական է մտքի մի ջնջին ճիգ, որպէս զի կարելի լինէր մատնացոյց անել պատմական-փիլիսոփայական այդ կօնցեպցիայի լիովին անկարելիութիւնը: Նախ՝ ծանօթ էր արդեօք պրուսական այդ փիլիսոփան ամբողջ մարդկութեան և էսօլիցիօնի հետ, որի «ոգին», կամ «իդէան», նա ձգտում է մեզ ներկայացնել: Նա միայն ծանօթ էր այդ մարդկութեան ու նրա պատմութեան մի ջնջին մասի հետ. նա խօսում է միայն Փոքր-Ասիայի, Եգիպտոսի, Յունաստանի, Հռովմի և վերջապէս Եւրոպայի քրիստոնէական երկրների մասին: Զինաստանը նրա կարծի-

քով «անշարժ պետութիւն» է, որովհետև նա չը գիտէ յիշեալ երկրների պատմութիւնը: Նմանապէս Ամերիկան իր նոր յայտնուած լայնածաւալ պետութիւններով և նրա հսկայական զարգացումը մեր դարում այդ փիլիսոփայի համար գոյութիւն չունի: Յիրաւի Հեգելի աւելի սխօլաստիկ քան փիլիսոփայական Փորմուլը, որով «արսօլիտը», «իդէան» բըղխում են սկզբնական «թէզիսից», կարծես դիտմամբ ստեղծուած է Փոքր-Ասիայի բունակալ տերութիւնների, Եւրոպայի կլասիկ հնութեան և Գերմանիայի վերաբերմամբ: Մանաւանդ վերջինիս, որ ըստ երևոյթիւն հասել է համայն մարդկութեան զարգացման գագաթնակէտին և հանդիսանում է «արսօլիտ գաղափար», «Աստծոյ», իսկականի բնատիպը «պատմութեան մէջ»: Ուստի Պրուսիայում Հեգելիականութիւնը դառնաւ մի պաշտօնական փիլիսոփայութիւն, որովհետև նրա շնորհիւ պրուսական արքան համարվում էր մարդկային սերունդի ամբողջ զարգացման վերագոյն նպատակը: Ի հարկէ այդ տեսակ սիստէմի տիրապետութիւնը խիստ էֆիմէրային է: Նրա ոչընչութիւնը զգացին մինչև անգամ Գերմանիայում և ըէակցիան այն աստիճան խիստ բնաւորութիւն ըստացաւ, որ երկար ժամանակ անցնելուց յետոյ, որ և է մի երկասիրութիւն անւանել Հեգելեան կամ պատմա-փիլիսոփայական՝ կընշանակեր ծաղրել նրան:

Այդպէս էլ բնկաւ պատմական փիլիսոփայութիւնը:

III

Այլ փորձեր

Բայց վերջինիս շնորհիւ կենդանացած խնդիրը նմանապէս չ'անհետացաւ նրա հետ միասին: Նա պահպանեց բոլոր այն ուղեղներում, որոնք ենթակայ էին բնական գիտութիւնների ազդեցութեանը: Անկարելի էր ոչ խոյս տալ նրանից և ոչ էլ անուշադիր թողնել: Վաղ կամ ուշ այդ խնդիրը կրկին պէտք է հանդէս գար գիտական ասպարէզի վրայ: Նրա վերածնութիւնը ոչ սակաւ անգամ անյաջողութիւնների էր հանդիպում. «Չվէյցարացի միստիկ» Բոմբերը ճգնում էր որ և է նմանութիւն գտնել մարդկային մարմնի և պետութեան մէջ: Նրա հաճամազգակից, նշանաւոր գերմանական հրապարակալուս Բլիւնչլին իր «Etudes sur l'Eglise et l'Etat» գրածքի մէջ գովաբանում էր այդ թէօրիաները, որոնք օրգանական անուն ստացան: Բլիւնչլին մինչև անգամ «տեղծեց շիօլա, և բազմաթիւ գերմանացի պրոֆեսորներ 30 տարի շարունակ զգաղած էին «օրգանական» բնութի և նրա «օրգանական» ֆունկցիաների հետազօտութեամբ:

Վերջապէս նոյն ազդութեան պատկանող գիտական տնտեսագէտ Չէֆֆլէն այդ թէօրիայի վրայ հիմնելով, շտապեց քաղաքական կամ աւելի լաւ ասած հասարակական գիտութեան մի ամբողջ սիստէմ առաջ բերել: Այդտեղ նա ուսումնասիրած է հասարակական մարմնի անդամակազմութիւնը (անա-

տօմիան), ֆիզիօլոգիան ու հոգեբանութիւնը. մատնացոյց է անում այդ տարօրինակ էակի կենսական ֆունկցիաները, ուր բջիջների դերը կատարում են ամբողջ անհատներ: Մեզ դմայեցնում է Չէֆֆլէյի հանճարեղ երևակայութիւնը, նրա մտքի հնարազիտութիւնը, որոնք սակայն զործ են ածել աւելի բանաստեղծական քան թէ գիտական գաղափարի վրայ: Բայց, ընդհանրապէս ասած, նա մեզ լինչ ապացուցեց:

Թէ հասարակութիւնը օրգանական է՞նչ է և իբր այդպիսին ենթակայ է բնութեան օրէնքներին: Ա՛յ. վերջին գրութիւնն ուղիղ է, բայց առաջինն անհիմն:

Եթէ մենք ցանկանում ենք ապացուցանել, թէ հասարակական կեանքը ղեկաւարւում է բնական օրէնքներով՝ այդ դեռ բաւական չէ, որպէս զի հասարակութիւնը նմանեցնինք օրգանական էակին, թէկուզ այդ տեսակ համեմատութիւնը հիմնւած լինէր ամենաէական (specieuses) գծերի և ամենահոգևոր յատկութիւնների (aperçes spirituels) վրայ, որովհետև ինչամիտ ղատողութիւնը մեզ թելադրում է, որ հասարակութիւնը օրգանիզմ չէ: Բնական այն օրէնքների գոյութիւնը, որոնք ղեկաւարում են հասարակութեան զարգացումը, պէտք է հաստատուի միտնդամայն այլ ճանապարհով:

Կռիւլ մշտական եւ ընդհանրական երեւոյթ է

Մենք մատնացոյց ենք անում մի ընդհանուր փաստ, որ պատմութեան ընթացքում և մինչև անգամ ներկայումս մեր աչքերի առաջ բնաւորոշում է բոլոր ժողովուրդների կեանքը: Այդ փաստը—կռիւն է, որ տեղի ունի հասարակութիւնների ու այն մարդկանց խմբերի մէջ, որոնք միացած են ընդհանուր շահերով: Սրդեօք այս փաստը հաստատելու համար բաւական չէ՝ աչքի անցկացնել բովանդակ պատմութիւնը և ամենագորեղ քաղաքականութիւնը: Թէ՛ ուշքներս դարձնենք հին և ժամանակակից ժողովուրդների տարեգրութիւնների վրայ, թէ՛ նայենք մեր շուրջը, թէ՛ վերցնենք արդի լրագրութիւնը— միշտ և ամենուրեք միևնոյն տեսարանն է բացոււմ մեր առաջ, միևնոյն դրաման՝—մարդկային խմբերի ընդհարումներ ու կռիւ:

Այժմս տեսնենք թէ ինչպէ՛ս են առաջանում այդ խմբերը, ինչո՞ւմն է կայանում նրանց մշտական կռիւների էութիւնն ու արաւական: Ինչ էլ որ լինին այդ խմբերը, միշտ որ և է շահ նրանց կամ միացում է կամ բաժանում. և իր շահերի տարբերութեան համեմատ էլ զանազանում է նրանց բնաւորութիւնը. արիւնակցութիւնը, հարեւանութիւնը, լեզուն, կրօնը, գոյքերի տիրապետութիւնը, ընդհանուր ձեռնարկութիւնները, ռազմային և ծովային ճանապարհորդութիւնները, արտօնութիւնների պաշտպանութիւնը կամ սրանց դէմ կռիւ և այլն:

Այսպիսի շահերիցն են հիւսուում այն թելերը, որոնցով շաղկապւած են խմբերը. վերջիններն ըստ իրենց բնոյթի կոչուում են ցեղեր, ժողովուրդներ, ազգութիւններ, դասակարգներ, քաղաքական կուսակցութիւններ և հանդիսանում են այն կռւի գործող անձինք, որի պարզաբանելուց առաջ է զալիս պատմութիւնը:

Սրդ հարց է ծագում, ինչու՞մն է այդ խմբերի բովանդակ կռւի շարժառիթը, միշտ մի խմբի գերիշխանութիւնը միւսների վրայ. իսկ այդ գերիշխանութեան ձևերը բազմատեսակ են: Նախնական ժամանակներում խմբերի ընդհարումները առաջանում էին թշնամիների մտից օգտւելու լոկ ցանկութիւնից, կամ գերելու և ստրկացնելու ձգտումներից, կամ օտար նոր խմբի կրկին տիրելու և այդտեղի հարստութիւններին ու անասուններին գրաւելու դիտաւորութիւններից: Բայց կազմակերպւած պետութեան մէջ կռւի նպատակը դառնում է արդէն որ և է իրաւունքների ու արտօնութիւնների առանձնաշնորհումը. պարլամենտական կուսակցութիւնները, իբրև հասարակական համապատասխան խմբերի ներկայացուցիչներ մրցում են իրենց համար որ և է տնտեսական շահեր ձեռք բերելու ցանկութեամբ և այլն... Բայց յամենայն դէպս իր էութեամբ նպատակը միշտ միևնոյնն է—այս կամ այն ձևով տիրապետել: Երբ տիրապետութեան համար եղած կռիւր ամբողջ մարդկային պատմութեան ամենարնդհանուր փաստն է, ուրեմն և այստեղից կարելի է եզրափակել, որ զոյու-

թիւն չունեն ազատ ընտրութիւնից բղխող անհատական գործողութիւններ, այլ, առելի շուտ կան առանձին անձանց կամքից անկախ երևոյթներ, ուստի և մարդկային այդ խմբերը բնականաբար ձգտում են կռիւր անվերջ շարունակել ու միշտ վերանորոգել:

Գորա ամենալաւ ապացոյցը, թէ մենք գործունենք այս դէպքում երևոյթների և ոչ գործողութիւնների (acte) հետ, կարող է լինել այն, որ մենք կատարելապէս ընդունակ ենք որոշել ու նախատեսել նրանց ժամանումը: Մենք այդ կարող ենք իմանալ հէնց սկզբից և ոչ միայն նախատեսել, թէ այս կամ այն գործողութիւնը պէտք է որոշ դասակարգերի կռիւ առաջացնի, այլ և գուշակել, թէ ինչ բնաւորութիւն կը ստանայ յիշեալ կռիւր: Պատգամաւորների ժողովում որ և է նոր օրէնք է յօրինում, օր. նոր հարկ: Մենք ներկայ դէպքում կարող ենք համոզած լինել, թէ պարլամենտի որ կուսակցութիւնը դէմ կը լինի այդ նոր հարկին և որը կը պաշտպանի: Ի՞նչպէս ենք մենք այդ իմանում: Յիրաւի, մենք շատ լաւ գիտենք, որ իւրաքանչիւր կուսակցութիւն կը պաշտպանի իր շահերը և կը շահագործի հակառակ կուսակցութեանը: Մենք ասում ենք «կը շահագործի», օրով հետև և այդ շահագործութիւնը նոյնպէս տիրապէտութեան զաղափարի արտայատուցութիւնն է, միմիայն այլ ձևով:

Այդ նպատակին են ձգտում մարդկային հասարակութիւնները միշտ և ամենուրէք, միևնոյն ոյժով թէ Աֆրիկայի ու Ամերիկայի կուսական ան-

տառներում, որտեղ մարդիկ միմեանց կլանում են, և թէ եւրոպական պարլամենտներում, որտեղ նրանց կռիւր մղում է ձայնատուութեան միջոցով: Ինչ տեսակ էլ լինէին այդ «գործողութիւնները», այնուամենայնիւ նրանք միշտ երևոյթներ են պատկերացնում, որ կախած չէ անձնաւորութիւնների ազատ դատողութիւններից. ընդհակառակը, այդ երևոյթը մարդային խմբերի ձգտումների հետևանք է, խմբերի, որոնք առանձին անձանց վրայ անխուսափելի ներգործութիւն են ունենում: Այն անձինք, որոնք զուրկ են ազատ դրութիւնից, միշտ ենթակայ են իրենց խմբի ճնշմանը. սրա մէջն է հասարակական կեանքի ամենամեծ գաղտնիքը, Գա հասարակագիտութեան հիմնական թէզն է, որ անուշադիր է թողնել մինչև ներկայ ժամանակներս հասարակական ու քաղաքական գիտութիւնների կողմից:

Վերցնենք քաղաքական կեանքի որ և է կողմը և կը տեսնենք, որ անձնաւորութիւնն ամեն տեղ շրջապատած է իր խմբի զաղափարներով ու մտքերով և մրցում է այլ խմբերի ձգտումների դէմ:

Եւ կամ թէ դուք կարծում էք, որ անհատը ինքն ընդունակ է սառնօրէն քննել իր կուսակցութեան ծրագիրը և ըստ այն էլ նրան հետևել շտակութեան համոզմունքի ոյժի տակ: Հատ կարելի է որ կան բացառական անհատներ, որոնք հաւատ են տածում իրենց կուսակցութեան ծրագրի առաւելութեանը. իսկ մեծամասնութիւնը կանգնած է ծրագրի կողմը լոկ այն պատճառով, որ պատկանում է

կուսակցութեանը և այն էլ շնորհիւ կամ իր ծնրնդեան, զբաղմունքի, գոյքերի սեփհականութեան ձևի, կարիքների կամ հազար ու մի բնական, հասարակական ու հոգեբանական շարժառիթների ազդեցութեան տակ:

Ո՞վ կսկսի բացատրել թէ այդ բոլորը տեղ ունի քաղաքական կեանքում: Բաւական է մի թեթեւ հայացք ձգել որ և է պարլամենտի, քաղաքական ժողովների, կուսակցութեանց, մամուլի, մինչև անգամ գրականութեան վրայ, որպէս զի համոզել, թէ մենք գործ ունենք ոչ թէ առանձին անհատների այլ խմբերի հետ, որոնց իսկապէս պատկանում են այդ անձնաւորութիւնները: Նմանապէս և քաղաքական կեանքի այլ կողմերում շատ պարզ արտացոլում է անձնաւորութիւնների այդ սինգլինիտիկ բնաւորութիւնը: Իւրաքանչիւր անձնական վարմունք կարելի է բացատրել անհատի ու նրա խմբի փոխադարձ յարաբերութիւնների տեսակէտով և հէնց իբրև վերջինիս առաջինիվրայ ունեցած ազդեցութեան անէրաժեշտ հետևանք, ուրեմն և իբր հասարակական կրեոլթ:

53

« Ազգային գրադարան

NL0192254

11. 787

301

9-96